

EL FUNCIONAMENT DE L'ANTROPÒNIM EN LA FRASEOLOGIA POPULAR

Sílvia PÍNTER i SOLER

0. INTRODUCCIÓ

Una de les característiques essencials del discurs col·loquial és l'ús freqüent de diferents mecanismes expressius. Un dels mecanismes que sol emprar-se és la inclusió en el discurs de refranys, locucions i frases fetes.

Tot i que la seua finalitat en el discurs és la mateixa, cal establir una diferenciació entre refrany, per una banda, i locució i frase feta, per una altra, puix la seua funció és diferent¹.

Els refranys, que tenen un sentit complet, funcionen en el discurs com a textos íntegres que sintetitzen un gran nombre d'experiències quotidianes comunes a una col·lectivitat, mentre que les locucions i les frases fetes són el resultat de la lexicalització de dues o més unitats lingüístiques i, encara que passen a funcionar com un tot, no tenen la mateixa autonomia que els refranys ni un sentit totalment complet.

Uns i altres arriben a ser un element clau en la configuració de la cultura i la llengua d'un poble i, transmesos de generació en generació, són fàcilment reconeguts pels parlants d'una mateixa llengua, els quals, com ja hem assenyalat, els utilitzen per a donar major expressivitat al seu discurs.

En el treball que a continuació presentem, aquesta diferenciació no l'hem tinguda en compte perquè el que ens interessa és el funcionament dels antropònims dins de la fraseologia popular catalana. Així, ens ocuparem tant dels antropònims que apareixen en els refranys com dels de les locucions i frases fetes.

¹ Veure Maria Conca, *Paremiologia*, pàgs. 49-57.

1. FUNCIONAMENT DE L'ANTROPÒNIM: CLASSIFICACIÓ

Com acabem d'assenyalar, l'objectiu d'aquest treball és l'estudi del funcionament de l'antropònim en la fraseologia popular catalana². Per a realitzar aquest estudi, partirem de tres classificacions a partir de les quals podrem veure com funcionen els antropònims en els nostres refranys, locucions i frases fetes.

1.1. CLASSIFICACIÓ MORFOLÒGICA

a) Article personal

És ben sabut que un tret característic de molts parlars catalans és l'ús d'un article per a presentar les persones³. Aquest article, anomenat personal, precedeix tant els noms de pila com els cognoms i els malnoms i, lluny de presuposar cap matís de menyspreu o de vulgaritat, afegeix un to de familiaritat a la comunicació, motiu pel qual el seu ús no és adequat davant els noms de personatges històrics o famosos, com podem veure a: 35, 40, 59, 72, 73, 100, 112, 118, 136, 139, 140, 157, 191, 194, 198, 291, 298, 302, 319, 350, 352 i 353.

Pel que fa a l'ús de l'article personal en el cas de la fraseologia popular catalana, hi podem observar la tendència general de la llengua i trobem aquest article, en totes les seues variants, davant d'alguns antropònims:

- (1) A la taula d'en Bernat, qui no hi és (seu) no és comptat.
- (41) Anar-se'n a can Pistras (Seixanta / Xixanta).
- (47) Bé canta la Marta quan està farta.
- (62) Cercar na Maria per sa cuina.
- (187) Mare, el Pere em toca; toca'm, Pere, ara que la mare no ho veu.
- (318) Semblar l'ase d'en Mora, que de tots s'enamora.

Seguint amb la tendència general de la llengua, apareix, sobretot al País Valencià, l'article personal (el) precedint malnoms amb un significat molt manifest que els fa entendre com a propers a un nom comú:

- (196) Més tranquil que el Guerra.
- (305) Que ve el Boroni (Butoni).
- (317) Sap més que el Brillant.

Altres exemples d'antropònims introduïts per l'article personal els trobem a: 37, 39, 46, 57, 73, 91, 113, 119, 126, 127, 133, 134, 137, 138, 156, 160, 163, 176, 179, 182, 195, 200, 301, 309-311, 320, 338, 342, 343, 347, 348, 351 i 367.

Troblem també alguns casos, la resta d'exemples, en què l'antropònim apareix sense l'article personal:

- (5) A on va Miquel? A on hi ha mel.
- (27) Ací està Blasco que a res té asco.
- (47) Bé canta Marta després de farta.
- (142) Estàs més perdut (pelat) que Carracuca.

² A més de noms, cognoms i malnoms, també tindrem en compte els hagioantropònims, puix aquests presenten una gran riquesa paremiològica.

³ Aquest fenomen es dona en tot el domini lingüístic català tret de la zona del País Valencià i el sud de Catalunya.

Per últim, creiem interessant assenyalar que hi ha alguns refranys en els que l'antropònim apareix introduït per una fórmula de tractament:

- (33) Això són escrúpols de fra⁴ Gargall, que, per no dir fotre, deia carall.
- (99) *Don Perfecto* no ha nascut.
- (120) El *tio*⁵ Donat ha faltat.
- (125) En ca el senyor Tomàs, tots ballen a compàs.
- (186) Madò⁶ Maduixa, per anar enjoiada, de menjar s'afluixa.
- (203) No és el mateix Bernat que mestre Bernat.
- (294) Plou més que quan enterraren al *tio* Cigró.
- (344) Tan bona sou, madò Ainès, que no sou bona per res.

b) Plural

Dins de la fraseologia popular catalana trobem alguns casos en els quals l'antropònim, bàsicament els noms propis i algun hagioantropònim, apareix en plural:

- (71) (De) Joseps, Joans i ases, n'hi ha per totes les cases.
- (97) Ditxosos els Tonis que fan la festa el gener.
- (102) Dos Peres i un Bernat (Joan) fan un ase acabat (gran).
- (293) Peres, Joans i ases, n'hi ha per totes les cases.
- (321) Si per la Mare de Déu del Carne plou, plou tots els altres Carnes de juliol.
- (358) Tots els Peres són ases, sinó jo i mon pare.

Com podem observar, el plural dels antropònims generalitza el sentit dels refranys en què apareixen. Així, tret dels casos de 97 i 321, que al·ludeixen a fets comprovats per l'observació (la gran importància que té la festa de sant Antoni Abat a les nostres terres en un cas i la constatació d'un fenomen meteorològic en l'altre), la resta d'exemples es fan ressò, com apunta mossén Alcover, d'una creença popular segons la qual es consideraven aquests noms com a indici de curtor d'enteniment en aquells que el portaven, sobretot pel que fa al nom de Pere, segurament per influència de les anècdotes que abunden sobre la poca discreció de sant Pere. Tanmateix, aquesta creença pot tenir el seu origen en el fet que antigament aquests noms eren molt usuals.

c) Derivació

Els procediments de creació lèxica amb què compta el català són diversos. Entre ells, un dels més productius és el de la derivació⁷, que presenta dues modalitats segons el tipus d'afix que s'hi utilitzi: la sufixació (ús de sufixos) i la prefixació (ús de prefixos).

⁴ Forma abreviada del mot frare.

⁵ Tractament que, seguit de l'antropònim, serveix a València per a designar a persones d'estament humil, encara que no sien parents dels qui les anomena.

⁶ A Mallorca, tractament usat davant el nom o el llinatge de les dones casades o vídues de modesta posició econòmica.

⁷ Segons Ferrando i altres, *Llengua COU*, "La derivació és un procediment morfològic de creació lèxica ja que permet de generar mots nous tot afegint morfemes derivatius o afixos al lexema", pàg. 360.

En el procés de sufixació trobem, entre d'altres, els diminutius i els augmentatius, sufixos que indiquen disminució o augment respecte del mot primitiu i que sovint afegeixen un valor afectuós o despectiu.

L'aparició d'aquests sufixos en els antropònims de la fraseologia popular catalana que estudiem ací es redueix als sufixos diminutius i aquests ens interessen des del punt de vista valoratiu, és a dir, veurem si aquests sufixos afegeixen un valor afectuós als antropònims o simplement hi apareixen per motius estilístics.

Diminutiu

El diminutiu, com ja hem assenyalat, a més d'indicar disminució respecte del mot primitiu afegeix un valor afectuós o positiu. Aquest sufix és molt utilitzat en la nostra cultura per a la creació de variants familiars, sempre afectuoses, dels antropònims, generalment dels noms de pila.

En el cas que ens ocupa, hem trobat el diminutiu tant en noms propis com en malnoms i hagioantropònims:

- (3) A mig juliol sembra el fesol. Per la Mare de Déu Carmeta a sembrar la mongeta.
- (26) Aboca l'arròs Tereseta que vinc enseguideta.
- (46) Batle de llogaret, que ho sia en Babaluet.
- (88) De Sant Tomàs a Sant Anton, temps de Nadal som
- (212) Per Sant Agustinet, a filar tot dret.
- (335) Si vols saber qui és Peret dóna-li un empleet.
- (361) Vés-te'n, Anton, que el qui es queda ja es compon.

Altres casos d'antropònims que apareixen amb la variant familiar obtinguda a partir d'un sufix diminutiu els trobem a: 95, 98, 131, 137, 147, 153, 188, 195, 217, 230, 258, 259, 274-276, 278, 279, 299, 303, 311, 313, 320 i 322.

No hem d'oblidar, però, que el motiu principal de l'aparició en la fraseologia popular catalana dels diminutius és la rima, puix aquesta és una de les característiques estructurals bàsiques, encara que no estrictament necessària, del refranys sobretot.

Així, podem veure que en la major part dels casos apareixen els sufixos diminutius per tal de fer rimar els dos hemístiqüis que formen el refrany:

- (230) Per sant Blaiet, jornal senceret.
- (217) Per sant Anton la gallina (tot ocell) pon.

1.2. CLASSIFICACIÓ PER FONTS

Com assenyalàvem més amunt, en aquest estudi sobre el funcionament de l'antropònim en la fraseologia popular catalana hem tingut en compte noms, cognoms, malnoms i hagioantropònims. En aquest apartat classificarem els refranys, locucions i frases fetes segons continguin noms, cognoms o malnoms⁸.

a) Noms i cognoms

Com que l'origen de molts dels cognoms catalans es troba en un nom propi o prenom, motiu pel qual trobem casos en què l'antropònim tant pot ser un nom propi com un cognom, hem agrupat en un mateix apartat els refranys, locucions i frases fetes on apareix un d'aquests antropònim.

Com acabem d'assenyalar, hi ha antropònims que tant poden ser un nom com un cognom. És el cas de Berenguera, Bernat, Blai, Blasco, Donat, Joan, Jordi, Martí, Miquel, Pasqual, Pau, Pere, Robert, Roc, Romeu, Sanxo o Simó.

En els refranys, locucions i frases fetes que estudiem, però, aquests antropònims es poden interpretar bastant clarament com a noms propis:

- (20) A tu t'ho dic, Pere, perquè m'entenguis, Pau.
- (70) De Joan a Joan hi ha camp gran.
- (94) Desaparèixer com s'ànima de Robert.
- (158) Fuma més que Roc.
- (342) Tan bo és en Pere com en Berenguera.

Hi ha, a més a més, alguns casos que no presenten cap tipus de dubte i que tan sols poden ser noms propis:

- (28) Ahí va l'oli, Tadeo.
- (55) Bona l'hem feta, Geroni!
- (182) L'any d'en Quirze⁹.
- (193) Més pansit que una bleda en mal oratge, més tieso que Gerineldo¹⁰.
- (306) Que ve el moro Mussa¹¹!
- (311) Sa ventura d'en Bepet¹², qui pensava escalfar-se i quedava fred.
- (373) Vés-te'n, Anton¹³, que el qui es queda ja es compon.

Tampoc presenten cap tipus de dubte en la seua interpretació els noms de personatges històrics¹⁴, bíblics o mitològics i els noms de dona:

- (119) El temps passa i la Joana balla.
- (147) Fer la puta i la Ramoneta.
- (190) Maria Rosa: si vols jugar, posa.
- (195) Més sol·licitada que la Xarito (Xelito).
- (199) Muira Marta i muira farta.

⁸ No hem inclòs els hagioantropònims en aquest apartat perquè els veurem en el següent.

⁹ Quirze és un nom propi d'home que es conserva en alguns topònims.

¹⁰ Gerineldo és un nom propi d'un romanç castellà.

¹¹ Mussa és un nom propi aràbic que, usat en aquesta expressió, indica un personatge desconegut o imaginari.

¹² Bep és un nom propi d'home, contracció de Josep, al Roselló i Menorca.

¹³ Anton és la variant familiar d'Antoni.

¹⁴ D'aquests ens ocuparem en el punt b) de l'apartat 1.3.

Pel que fa als cognoms, hi ha alguns casos en què l'antropònim tan sols pot ser un cognom:

- (57) Cadascú a ca seva, i ets assotants a can Coll.
- (156) Fosses nat a can Garriga, i duries botja blanca.
- (163) La calor d'en Ramis, que al gener es ventava el cul.
- (166) La fortuna de Garcia, que es gasta de nit i es lleva de dia.
- (192) Més fam que Garró¹⁵.
- (318) Semblar l'ase d'en Mora, que de tots s'enamora.

i d'altres que poden interpretar-se com a tals:

- (27) Ací està Blasco que a res té asco.
- (64) (Com) jugaria Martí si tinguera amb qui.
- (120) El tio Donat ha faltat.

A més d'aquests, trobem un nom propi o un cognom als exemples de: 1, 5, 26, 37, 42, 47, 48, 60, 62, 63, 65, 69, 71, 91, 96-99, 102, 103, 108, 125-129, 134, 137, 138, 144, 146, 159, 164, 176, 187-189, 197, 200, 202-204, 292, 293, 297, 301, 309, 335, 338, 339, 343, 344, 346-348, 351, 358, 361, 366, 367 i 374.

b) Malnoms

Els malnoms o renoms populars que apareixen en la fraseologia popular catalana, la significació originària dels quals actualment és desconeguda en la majoria dels casos, han passat a designar una situació, un fet, una forma de ser o de comportar-se, etc. i s'han convertit en el paradigma de la situació, el fet, la forma de ser o de comportar-se, etc. que designen. Així, tenim:

- (46) Batle de llogaret que ho sia en Babaluet, que al·ludeix a una persona de poc enteriment.
- (133) Ésser can Garlanda (Seixanta / Taps), que fa referència a una situació on tot és desordre.
- (143) Fa més hores que Cascorro, que es refereix a una persona molt treballadora.

Altres casos de malnoms, que tant poden ser col·lectius com personals, els trobem als exemples de: 33, 39, 41, 142, 160, 179, 182, 186, 196, 294, 304, 305, 307, 310, 317 i 354.

1.3. CLASSIFICACIÓ PER ÍTEMS DE L'ENCICLOPÈDIA COL·LECTIVA

Els coneixements i les vivències que un poble acumula al llarg de la seua història són molts i molt diversos i constitueixen la seua herència cultural, transmesa de generació en generació.

La fraseologia popular és una de les parcel·les que configuren l'enciclopèdia col·lectiva d'una societat i, per tal de reconèixer aquelles expressions característiques d'una llengua que són codificades i fonamentades en l'observació i la

¹⁵ Llinatge existent a Reus, València, la Vila Joiosa, etc.

comprovació d'unes experiències comunes a una col·lectivitat, és necessari el coneixement d'altres parcel·les que configuren l'enciclopèdia cultural d'un poble.

a) Santoral

Fins fa relativament poc temps, la nostra era una societat bàsicament rural i molt religiosa. Aquest és, per tant, el marc de referència d'una gran part de la nostra fraseologia popular, sobretot dels refranys. Un marc de referència que apareix reflexat en altres aspectes diferents i complementaris a la vegada.

Així, trobem una gran quantitat de refranys on les diferents feines agrícoles o ramaderes, el comportament dels animals, la vida domèstica, el pas del temps, els fenòmens atmosfèrics, etc. apareixen relacionats amb un hagioantropònim, que adquireix un sentit metonímic en referir-se a una data concreta o època de l'any, en la que els nostres avantpassats iniciaven o finalitzaven les diferents feines del conreu del camp; en què es produïen determinats fenòmens atmosfèrics, amb les seues repercussions pel que fa als cultius; o en què arribaven o emigraven certs ocells, etc.:

- (4) A Nadal un pas de gall, i a Santa Llúcia un pas de pussa.
- (19) A Sant Mateu, verema (& i batolla) arreu.
- (25) Abans de Santa Catarina, no cullis l'oliva.
- (67) Compra el carbó, l'oli i la sal per Sant Joan.
- (80) De Sant Joan a Sant Pere, sembraràs les fesoleres.
- (81) De Sant Joan a Sant Simó, mala vida pel pastor.
- (104) El bon filar, des de Sant Miquel a Nadal.
- (234) Per Sant Francesc el tord (la piula) al vesc.
- (243) Per Sant Josep es casa el pardalet.
- (247) Per Sant Macià, les parres a podar.
- (253) Per Sant Martí ve la guatlla i el tití.
- (259) Per Sant Miqueló torna a fer calor.
- (263) Per Sant Sebastià cent passes de ca.
- (269) Per Sant Vicent, els freds coents.
- (282) Per Santa Eulàlia, a pescar amb canya.
- (295) Pluja per Sant Bernat, el blat corcat.
- (312) Sant Andreu, un mes breu.

Altres exemples els trobem a: 2, 3, 6, 8-18, 21-24, 29-32, 38, 43, 45, 49-54, 56, 58, 61, 68, 74-79, 82-90, 92, 93, 95, 101, 105-111, 114-117, 121-124, 130-132, 152-155, 161, 162, 165, 167-175, 177, 178, 180, 181, 183-185, 201, 205, 207-233, 235-242, 244-246, 248-252, 254-258, 260-262, 264-268, 270-281, 283-290, 296, 299, 300, 303, 308, 313-316, 320-334, 336, 337, 340, 341, 345, 349, 355-357, 359, 360, 362-365, 368-371 i 372.

b) Noms històrics, bíblics, mitològics i literaris

Una altra de les parcel·les que conforma l'enciclopèdia col·lectiva d'una societat i que ajuda a configurar el seu cabal paremiològic és la dels personatges famosos, ja siguin històrics, bíblics, mitològics o literaris.

El nom d'aquests personatges es converteix en un paradigma o símbol, normalment d'una forma de ser o de comportar-se, relacionat amb la característica o fet pel que aquest és conegut per tothom. És el cas de la hipocresia o la traïció pel que fa a Judes, la paciència en el cas de Job, la nuesa respecte d'Adam, la vulnerabilitat en el cas d'Aquil·les, la longevitat relacionada amb Matusalem, etc.

- (36) Amb el vestit d'Adam.
- (40) Anar d'Herodes a Pilat.
- (118) El taló d'Aquil·les.
- (138) Ésser més ase (beneït) que en Pere Taleca¹⁶.
- (191) Mentir com l'ànima de Judes.
- (194) Més pobre que les rates, més ric que Rothschild.
- (198) Miracle de Mahoma.

Altres exemples els trobem a: 34, 35, 44, 59, 66, 72, 73, 100, 112, 136, 139-141, 149-151, 157, 182, 193, 206, 291, 298, 302, 305, 306, 319, 350, 352, 353, i 375.

2. CONCLUSIONS

Després del que hem vist, i seguint la triple classificació en què hem basat el nostre estudi, podem concloure que:

1er. L'antropònim, pel que fa a les característiques morfològiques que presenta, té una funció bàsicament estructural, és a dir, en la majoria dels refranys, locucions i frases fetes que hem estudiat, l'antropònim és un més dels elements que ajuda a construir la seua estructura formal.

2n. Pel que fa a la classificació per fonts, hem vist com, tant els noms i cognoms com els malnoms, han perdut el seu significat originari i, a més de ser un element clau en la configuració de l'estructura formal, funcionen principalment com a paradigmes d'una situació, un fet, una forma de ser o de comportar-se, etc.

3er. Per últim, i seguint la classificació per ítems de l'enciclopèdia col·lectiva, els hagioantropònims i els antropònims de personatges famosos aconsegueixen una funció metonímica, en el primer cas, i s'han convertit en símbols o paradigmes, en el segon.

¹⁶ Nom d'un personatge de comèdia popular mallorquina, que es pren com a símbol de la beneïtura.

3. APÈNDIXS

3.1. APÈNDIX I

Presentem tot seguit la relació dels refranys, locucions i frases fetes a partir dels quals hem elaborat el nostre estudi¹⁷.

1. A la taula d'en Bernat, qui no hi és (seu) no és comptat.
2. A l'estiu tota cuca viu, per Sant Joan tot se fa gran.
3. A mig juliol sembla el fesol. Per la Mare de Déu Carmeta a sembrar la mongeta.
4. A Nadal un pas de gall, i a Santa Llúcia un pas de pussa.
5. A on va Miquel? A on hi ha mel.
6. A pescar truites per Sant Valentí, si no de vespre, de matí.
7. A qui tria i s'enganya, Sant Pere l'escanya.
8. A Sant Andreu, aigua o neu.
9. A Sant Antoni fa fred com un dimoni.
10. A Sant Antoni, la perdiu busca matrimoni.
11. A Sant Antoni, un pas de dimoni.
12. A Sant Donís, mocador, amb la piuleta i el tronador.
13. A Sant Francés, pren el reclam i ves; i si tords no agarres, no tornes més.
14. A (Per) Sant Jaume i Santa Anna, raïm (raïms) en la plana (a la taula).
15. A (Per) Sant Joan, bacoress, i a (per) Sant Pere, les millores.
16. (& Xicones) A (Per) Sant Joan bacoress, verdes o madures, (& però) segures.
17. A (Per) Sant Joan, el primer bany.
18. A (Per) Sant Macià, l'oronella (oreneta, oronella) ve i el tord se'n va.
19. A Sant Mateu, verema (& i batolla) arreu.
20. A tu t'ho dic, Pere, perquè m'entenguis, Pau.
21. Abans de Sant Blai encara és Nadal.
22. Abans de Sant Joan no alabis la collita.
23. Abans de Sant Joan, pluja beneïda, després de Sant Joan, pluja maleïda.
24. Abans de Sant Martí, pa i vi; després de l'estiuet, fam i fred.
25. Abans de Santa Catarina, no cullis l'oliva.
26. Aboca l'arròs Tereseta que vinc enseguideta.
27. Ací està Blasco que a res té asco.
28. Ahí va l'oli, Tadeo.
29. Aigua clara per Sant Vicent, fruita bona per tota la gent.
30. Aigua de (per) Sant Joan, cap guany i molta fam.
31. Aigua de Sant Magí, no dóna pa i lleva vi.
32. Aigua per Sant Bernardí lleva pa i no dóna vi.
33. Això són escrúpols de fra Gargall, que, per no dir fotre, deia carall.
34. (Alt) Com un Sant Pau.
35. Amb ceba i pa, a Judes van desmamar.
36. Amb el vestit d'Adam.
37. Amb l'excusa d'en Pau, en Pere s'escalfa.

¹⁷ En alguns refranys i frases fetes hem trobat diferents versions. En aquests casos apareix entre parèntesi la part que varia. Si s'afegeix alguna cosa ho assenyalam amb el símbol &.